

Нина Кршљанин,
Правни факултет,
Београд

Оригинални научни рад
УДК: 343.241(497.11)“04/14“

СТАЛЕШКА НЕЈЕДНАКОСТ У КАЗНЕНОМ ПРАВУ ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА¹

Различно кажњавање припадника различитих сталежа је често у кривичном праву великог броја средњовековних земаља, па тако и у Немањинској Србији. Рад анализира ову појаву у Душановом законнику и повељама пре њега и покушава да утврди основне принципе ове диференцијације. Упркос стереотипном схватању, не ради се само о блажем кажњавању виших, а тежем нижих сталежа. Пре свега, код неких кривичних дела се само припадници одређеног сталежа предвиђају као учиниоци – било то због правне или фактичке немогућности или неизгледности да припадник одређеног сталежа учини дело. Када су у питању дела која могу учинити припадници свих сталежа, на примеру већег броја кривичних дела (напуштања брачног друга, убиства, силовања, увреде речју и делом...) се показује како је властела заиста у већини случајева била заштићена од казни које су сматране срамотним, али је такође за исто дело плаћала виши износ имовинских казни, како би казна подједнако погодила све учиниоце. Коначно, у случају злочина где су учинилац и жртва из различитих сталежа Душанов законик при одређивању казне посвећује велику пажњу значају заштитног објекта, а нарочито сталешкој части и потреби очувања мирних међусталежских односа

Кључне речи: *сталежи; Душанов законик; неједнакости; властела; казне*

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду ‘Развој правног система Србије и хармонизација с правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти)’“

УВОД

Различито третирање појединих слојева становништва не само у погледу њихових права и обавеза (који произлазе из улоге и положаја дотичног слоја, односно сталежа, у друштву), већ и у погледу кажњавања за кривична дела² је позната и уобичајена ствар у средњовековним правима. Упоредноправно гледано, нема правног система у којем казна за сва или барем нека кривична дела није блажа што је виши положај учиниоца, или тежа што је виши положај жртве кажњивог дела, често, и обоје. Ни средњовековно српско право није изузетак од овог правила. Како повеле, тако и Душанов законик садрже и сматрају нечим сасвим нормалним сталешку неједнакост у погледу кажњавања учинилаца кривичних дела. Тарановски чак тврди да је "обичајно право, које се примењивало и у једној и у другој јурисдикцији (од стране патримонијалних судова према зависном становништву и од стране државних судова према властели – прим. Н. К.), било, или тачније, постало различито", и то у толикој мери, да се може рећи да су од одредби које су имале за извориште исту полазну тачку "у току времена постала два различита система кривичног права, свакако бар две различите правне оцене кривичних дела, и то зависно од тога, да ли је њихов субјект био себар или властелин."³ Ипак, говорити о два различита *система* права се чини претераним. Колико год да су санкције често биле другачије за припаднике различитих сталежа, ипак се не може порећи да су норме које су их прописивале биле засноване на истим или сличним начелима – само уз узимање у обзир разлике у положају и функцији сталежа којима су учиниоци припадали, што је за човека оног времена била сасвим нормална, уобичајена и разумна, ствар. Вреди приметити и да се не ради увек о томе да властелу погађају блаже казне него себре. Квалитативно је то можда истина, будући да је властела често била поштеђена казни које су сматране срамотним или неприличним за част њиховог сталежа – претежно телесних. Ипак, квантитативно је ситуација бивала и обрнута: властела је обично плаћала *виши* износ имовинских казни него себри, несумњиво због веће платежне моћи.

² Треба имати на уму да се овде за средњовековно казнено право користи модерна терминологија. У средњем веку није било разлике не само између дела различите тежине и значаја (нпр. данашњих кривичних дела и прекршаја), већ и између кривичних дела и грађанскоправних деликта. Стога ће се изрази кажњиво дело, кривично дело и деликт (као и казнено и кривично право) у даљем тексту користити као условни синоними, без обзира на разлику која између њих постоји данас.

³ Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, 371.

Вреди имати на уму још једну врсту сталешке диференцијације. Наиме, нека кривична дела су по природи ствари могли учинити само припадници одређеног сталежа (ту је реч о фактичкој неједнакости, коју право подржава и регулише њене последице), али притом је било и случајева где је припадник одређеног сталежа дело можда теоретски и могао извршити, али је у пракси то бивало толико ретко или тешко да средњовековни законодавац (који је нормирао само случајеве који су у пракси представљали реалне проблеме) није бирао да регулише такве изузетке.⁴

Ако се ти случајеви изузму, па се анализирају само дела која могу учинити припадници свих сталежа, али их очекује различита казна, онда не остаје превише материјала за поређење. У очуваним повељама нема много регулисаних кривичних дела где су прописане различите санкције у зависности од положаја учиниоца или жртве. Ово није за чуђење, већ напротив, логично произлази из природе и сврхе повеља. С обзиром на то да су адресати већине били феудалци, било световни или црквени⁵, нормално је да повеље не помињу много дела где се као учинилац могао појавити и себар и властелин. Пошто се од феудалаца очекивало да на непосредном нивоу воде рачуна о примени одредаба повеље⁶, логично је да су у њој пре свега прописивана кривична дела зависног становништва, којем је феудалац лично имао право да суди. До доношења Душановог законика су злочини властеле⁷, свакако, били претежно регулисани обичајним правом, а тек секундарно понеком повељом или евентуално међународним уговором.⁸

⁴ О томе детаљније када буде речи о оваквим делима у Душановом законнику.

⁵ У градским повељама ово није био случај, али пошто да је до данас сачувана само једна, нема начина да се закључи да ли је и у којој мери у њима било регулисано казнено право, па сходно томе да ли би оне омогућиле квалитетније решавање тренутног питања да су сачуване у већем броју.

⁶ Што им је и било у интересу јер је велики број повеља истовремено представљао како нормативне акте са одредбама општег карактера, тако и даровнице којима су они добијали поседе и привилегије.

⁷ Засебна тема је питање кажњивих дела прописаних у Законоправилу Светог Саве. Његове казнене одредбе, засноване на ромејском (византијском) праву – будући преузете из Прохирона – нису садржале сталешке разлике у кажњавању. Сходно томе, морало би се поставити питање његовог односа (као ипак примарно црквеног извора права) са владалачким повељама (као државним правом), нарочито на црквеним властелинствима – али оно излази ван оквира теме овог рада.

⁸ Наравно, ова категорија се одваја под условом да се међународни уговори какве су српски владари закључивали сматрају засебним и суштински другачијим извором права у односу на повеље

СТАЊЕ У ПОВЕЉАМА КОЈЕ ПРЕТХОДЕ ЗАКониКУ

Најстарији познати акт у којем се појављује сталешка диференцијација у казненом праву је друга Жичка повеља, која садржи неколико оваквих инстанци. Прво, за мушкарца који би супротно божанском закону напустио своју венчану жену је било прописано да плати краљу шест коња ако је властелин, два коња ако спада у *друге* војнике (највероватније властеличиће), а два вола ако је од 'убогих људи', то јест себар.⁹ Разлика по основу сталешке припадности очигледно постоји, али није – како би се на први поглед могло помислити – таква да фаворизује више сталеже, већ напротив, висина казне прати сталешки положај. Ако се апстрахују предрасуде које модерни посматрач можда има према повластицама виших сталежа у средњем веку, ово је крајње логично. Циљ казне (чија је основна сврха свакако била ретрибутивна) је да нанесе учиниоцу кажњивог дела зло у оној сразмери коју правни поредак сматра адекватном тежини злочина. Како није било разлога да се сматра да је напуштање жене од стране себра ишта тежи преступ него ако то учини властелин, онда не би ни било логично прописати фиксан износ имовинске казне, кад би то сваки нижи (и сиромашнији) слој становништва погодио теже него онај изнад њега. Према томе, казне у повељи су градиране тако да сваког преступника у адекватној, сличној, мери погоде. Овим је начело формалне једнакости свих људи пред законом учинило уступак пред принципом правичности.

Даље следи норма о жени која учини овај преступ. И ту се види разлика, али је повеља далеко мање конкретна у погледу санкције: **"Женамъ такожде повелѣваем: аще ли котора въ прѣстоуплени« закона въпадет, аще боуде Ѹтъ властель, то властельскимъ наказани«мъ да наказоу«т се; аще ли Ѹтъ нижнихъ, то противоу родоу да наказоу«т се."**¹⁰ Осим што нема средње категорије, већ се само издвајају властеоско или 'ниже', то јест себарско, порекло, може се видети само да су у складу са овим постојале различите казне. Прилично је очигледно да норма не упућује напросто на претходну одредбу, где су прописане казне за мушкарце – јер нити би било потребе да се казне за оба пола одвојено регулишу када би биле исте, нити би се горња одредба могла адекватно

⁹ "Аще ли котори Ѹбрѣщеть се сию страшноую заповѣдь да прѣстоупае, симъ наказани«мъ да наказѣт се: аще ли котори боудеть Ѹтъ властель, да оуземлет се на немъ кралю .ѧ. конь; аще ли Ѹтъ инихъ воиникъ, да оузима«тъ се на немъ по .В. кона; аще ли Ѹтъ оубогихъ люди створить се, да оузима«тъ се на нихъ по .В. воли." Наведено према Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик (изд.), *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника: Књига I, 1186-1321*, Београд 2011, 94.

¹⁰ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 94-95.

применити, будући да она предвиђа три категорије становништва, док су у случају кажњавања жена предвиђене само две.¹¹ Сходно томе, може се само закључити да се радило о казни која је у обичајном праву већ била позната.

Слично делује и следећа одредба која регулише ситуацију ако неко, били то њени родитељи или неко са стране, отргне жену од мужа: "Аще ли котора родители стемлет се или инѣмъ коимъ симъ, то такови да наказоу«т' се противъ санъ сво«мъ."¹² Кривца очекује санкција у складу са његовим сталежом. Ни из једне одредбе се не види да ли је санкција и даље тежа за припаднике властеоског сталежа, или су, напротив, они сада привилеговани. Наравно, у недостатку доказа (или барем јаким индицијом) супротног, мора се претпоставити да је у целој повељи заступљен исти принцип у погледу кажњавања. Наговештај тога се примећује и у одредби која регулише ситуацију када жена сама 'полуди' и напусти свог мужа, јер се ту види барем о којој врсти казни се ради: "Аще ли њ себѣ сама имѣтъ бѣсновати се, њ ставлѣющи сво«го мѣжа, да аще има добиткъ наказъ«т се, аще ли добытка не има, то своимъ тѣломъ да наказъ«т се, ѣкоже бѣдетъ изволени« мѣжа «е."¹³ На први поглед, ова одредба нема сталешког значаја, јер то да ли ће жена бити кажњена телесно или имовински зависи само од чињенице да ли има сопствену имовину, одвојену од мужевљеве, а у том погледу нису постојала различита правила за властеоске и себарске жене. Међутим, практично гледано, свакако је било далеко чешће да се себарка нађе у оваквом положају, јер су властеоске жене у брак уносиле много већу прикију. Према томе, ова одредба је у пракси (најчешће) штитила жене властеоског сталежа од телесне казне. Маркантно је и што се напомиње да се телесно кажњава она жена која *нема* своју имовину, али можда се ради о лаконском изражавању које је требало да значи да нема довољно да плати казну. Дакле, и овде се морало радити о томе да су

¹¹ Више, у одељку о властели, је већ изнета претпоставка о томе како су се и жене војника (мислећи не само на супруге, него жене из њихове породице уопште – ћерке, сестре и сл.) сврставале у исту категорију као и жене властеле, па да на тај начин ова одредба чак и додатно потврђује припадност војника властеоском сталежу, будући да је разлика која се може свести на начин вршења војне службе била релевантна само за припаднике мушког пола. Ипак, то се не може даље проширити како би се тумачило да су и жене војника, будући да се сматрају припадницама властеоског сталежа, кажњаване на исти начин као мушка властела, то јест глобом у износу од шест волова, јер је код диференцијације дотичне казне примат ипак имао чисто економски положај, који се њима није могао ништа другачије вредновати него мушкарцима из њихове породице.

¹² В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 95.

¹³ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 95.

предвиђени различити казнени износи (вероватно у природи¹⁴) за жене властеоског и себарског сталежа. У супротном би се пречесто могло десити да износ који властеоска жена може да исплати из сопствене имовине сиромашнија преступница не може чак и ако има своју (скромнију) имовину одвојену од мужевљеве. Премали износ, прилагођен претежно себарским женама, би, опет, био сувише лагодан за жене властеоског сталежа, а и у нескладу са казнама прописаним за мушкарце, од којих је свака, иако прилагођена материјалном положају оне класе становништва од које треба да се наплаћује, чак и објективно гледано, ипак, нимало занемарљиве вредности.

Тарановски сматра да се у Бањској и Грачаничкој хрисовуљама краља Милутина појављују "фрагментарни подаци о сталешком кривичном праву себарском".¹⁵ Заиста, ове повеље садрже податке о суђењу меропсима (у 'Закону Србљем') или Власима (по одговарајућем закону) за одређена кривична дела, па сј, без обзира на то што се нигде не помиње експлицитно да се властела за иста дела кажњавала другачије, логично претпоставити да су наведени облици кривичних дела важили само за себре, то јест да су само они кажњавани поменути казнама. Додуше, велики број тих кривичних дела спада у категорију оних која су само себри могли учинити. Тако се, на пример, забрана Србљима (меропсима) да се жене Влахињама сасвим експлицитно односила само на један слој становништва.¹⁶ Ипак, има и оних која су могла учинити и властела, па иако се из повеља не види да су казне за властелу биле другачије, из свих одредби је имплицитно, а из неких чак и експлицитно очигледно да повеље мисле само на злочин учињен од стране себара.

Рецимо, Бањска хрисовуља у оквиру свог 'закона људима црквеним' прописује (уз неколико процесних такси) глобе за следећа дела: одбој, руку, печат, потку, самосуд, мехоскубину, крв, крађу

¹⁴ Осим чињенице да већ једна одредба предвиђа природне казне, те да је логично да би се исти начин кажњавања одржао у целом тексту повеље, на ово делом указује и реч *добитак*, која, попут римске пекуније, уз своје значење имовине такође означава и стоку. Види Ђуро Тошић, "Добитак" у Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (прир.), *Лексикон српског Средњег века*, Београд 1999, 160-161.

¹⁵ Т. Тарановски 1996, 371.

¹⁶ "Срѣбинъ да се не жении оу Власѣхъ. Ако ли се њ жении оу невѣсть игоум' новоу, да се њ гравии и свеже и њнъ Влахъ њт кога се боуде жениль, и да се врати вез' вол« њ петъ на њчино мѣсто, а кои боудоу старин'ници и не въз'могу се повраатити, ни «д'нъ да нѣ воиникъ, нъ вси к«латори." В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, 464. Нема сумње да за ширењем категорије потенцијалних учинилаца овог дела не би могло бити потребе, јер је разлог за прописивање дела био да влашки зетови, меропси, не би прелазили у Влахе и смањивали количину земљорадничког становништва преко потребног за опстанак свих, укључујући и сточаре.

(одређену као *међусобну* крађу) и физички напад на владалце.¹⁷ 'Закон Власима' у истој хрисовуљи засебно прописује глобе само за међусобну крађу и крађу коња.¹⁸ Од ових је можда за потку, мехоскубину и насиље према црквеним владалцима јасно да су чисто себарски деликти, док су друге *могла* учинити и властела, али је неизгледно да би они били кажњавани овако ниским износима, а поготово да би дуговали прописану натуралну глобу за крв у платнима.¹⁹ Најочигледнији доказ да су све наведено глобе за себарске деликте представља одређивање крађе као *међусобне*: дакле, у питању је ситуација када је један себар украо нешто од другог. Будући да одређивање конкретних износа глоба није претендовало да исцрпно наброји сва кажњива дела за која се могло судити, не треба из тога извлачити закључке да је то био једини кажњиви вид крађе. Изгледно је да је у обичајном праву постојала добро позната казна за крађу, која је овде модификована за случај да је злочин извршен међу себрима на поседу манастира. Једини други изгледан специфичан вид би била крађа од цркве, која је могла бити кажњавана по канонском праву, мада су је регулисали и световни прописи.

Грачаничка хрисовуља садржи, у нешто штуријем виду, неке од престапа помињаних и у Бањској: "**Чловѣкѡу(sic) крадь дроуга си да плати цркви .Г. перьпери, главобичиил(sic) .Г. перпере, мѣхоскоубина .а̇. динарь.**"²⁰ Сви деликти су себарски: крађа се и овде, мада мало неспретније, одређује као међусобна, иза необичног (и вероватно погрешно

¹⁷ "А њ глобахъ: њтѡи .ИИ. динарьъ, а роука, печать, пот'ка, самосоудъ по .а̇. динарь, съл'ба сѣм'чии .В. динарѡ, послухоу .В. динарѡ, и гдѣ годѣ се соудъ чини vsака глоба цркви. Мѣхоскоубина ѡко и њтѡи а њкръвавив'ше цркви .Г. плат'на а наводъчии .Г. плат'на. А глоба междоусоб'наа крагѡ, како и оу влаш'комъ законѣ. Владал'ца бив'ше .а̇. њв'ць, и боица да се врьже въ тѣм'ницоу, и да се не поустии прѣжде .Г. мѣсеце. К'то ли га к« прѣжде поустити да «сть проклетъ" В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 465. Поређења ради, основни порез (сође) у Душаново време се плаћао у износу од једне перпере (12 динара) или једног каба жита. (Види члан 198. Душановог законика у Стојан Новаковић (изд.), *Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354*, Београд 1898, 146.) Кабао је износио око 82 литра, односно око 62 кг жита. Види Милош Благојевић, "Сође – основни порез средњовековне Србије: Једна перпера или кабао жита", *Глас Српске академије наука и уметности СССХС, Одељење историјских наука*, књига 11/2001, 32-33 и Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 2004, 261.

¹⁸ "И крагѡ мегјособна .а̇. воловь, а кон'ска самъ .а̇. конь." Из контекста би се могло претпоставити да се и међусобна крађа односи не на крађу било ког предмета, већ управо стоке, осим засебно нормираних коња. Ипак, нема начина да се то потврди или оповргне. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 468.

¹⁹ Ово је једина инстанца појављивања ове врсте глобе у очуваним документима, па се да закључити да је из неког, потенцијално привредног, разлога била специфична за поседе Бањског манастира.

²⁰ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 503.

написаног) појма 'главобичил' се највероватније крије насиље према владалцима из Бањске хрисовуље²¹, а за мехоскубину је свакако било познато да је, и без нарочите напомене, представљала деликт између двојице себара. С обзиром на то да се ради о релативно кратком периоду у оквиру владавине истог краља, разлика у износима глоба у поређењу са Бањском хрисовуљом је можда необична, али опет не треба да наводи ни на какве закључке о суштинској разлици у погледу осталих карактеристика ових кривичних дела, а камоли да је код виших износа глоба могла бити предвиђена и властела, јер би такво тумачење било системски недоследно. Ради се, напросто, о различитим приликама на двема метохијама које су довеле до различитог износа казни (треба имати у виду да је Бањска повеља донета по узору на раније и са рецепцијом њихових одредби, па је могуће да бар делимично садржи старији слој права од Грачаничке – али је сасвим могуће и да се једноставно ради о фактичким разликама међу властелинствима које су повлачиле за собом економске и правне), што у време када је правни партикуларизам био владајуће начело српског правног система није било ништа необично.

СТАЊЕ У ДУШАНОВОМ ЗАКониКУ

Душанов законик садржи оба принципа сталешке диференцијације. Када је у питању разликовање у погледу подобности лица (на сталешкој основи) да изврши неко дело, он садржи већи број случајева 'фактичке дискриминације' оба сталежа.

Разликовање по предвиђеном учиниоцу

У дела код којих Законик предвиђа само себре као учиниоце пре свега спада бежање од господара (односно са његове земље), које је очигледно деликт који су само они могли учинити баш због свог правног положаја. Законска норма не говори о себрима уопште, већ само о меропсима²², али ово је и логично, јер је једино код њих везаност за земљу била потпуно изражена, пошто је земљорадња била њихова основна обавеза. Осим тога, може се сматрати да су од свих категорија себарског становништва они били у најтежем положају (погођени најнапорнијим обавезама), тако да су сигурно и њихови

²¹ Читање овог појма је изазивало недоумице код истраживача, па га тако Павловић чита као "глазовь на", а Ћоровић као "главоитнии". (Види поређење у В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, 504.)

²² "Меропьх ако побѣгне коуде оть своѣго господара оу иноу земли или оу царевоу, где га обрѣте господарь нѣговь, да га осмоудіи и нось мою разпори и оуемчи да е опеть еговь, а ништо да мою не оузме." Члан 201. Душановог законика; наведено према С. Новаковић 1898, 146.

покушаји да побегну од свог господара и његове експлоатације (законите или не) били чешћи него када су у питању остали себри.

И за потку – нарушавање сеоских међа – Законик предвиђа да је себарски деликт, мада овог пута из чисто практичних, а не стриктно правних разлога. "Пог'ка мегю сел'ми ·и· перперь, а влахомь и арбанасомь ·р· перперь," прописује члан 77. Душановог законика.²³ Далеко од тога да властела није могла да учини ово дело, али тешко је замислити да би властелин имао разлога и воље да (лично!) повређује сеоску међу: то би пре могли учинити сељаци из суседног села или сточари који пролазе са својим грлима стоке. Дакле, и формулација члана, и казне су прилагођене само категоријама изгледних учинилаца – у складу са оним што се дешавало у пракси.

Иста врста деликта је и већ поменута мехоскубина, која представља (како се види из члана 98.) чупање косе и браде између два себра, обична сељака: "И ако се оскоубѣта два себра; мехоскоубине ·а· перперь."²⁴ Властелин или "добар човек" се (по 97. члану) могао појавити само као жртва сродног деликта: "Кто се обрѣте искоубь брадоу властѣлиноу или доброу чловѣкоу; да се томоу-зи обѣ роуцѣ отсѣкоу."²⁵ (Детаљније о различитом кажњавању због статуса жртве види ниже.) Као учинилац дела које подразумева међусобно чупање косе и браде од стране двојице људи се није могао појавити. Наравно да ни у овом случају није било *фактички* немогуће да властелин учини ово дело, нити одсуство казнене нормe значи да би се такав поступак властеле толерисао без кажњавања, већ се сматрало да би властелину било испод части да се спусти на овако примитиван ниво физичког обрачунавања, па је то у пракси свакако било веома ретко – и није сматрано потребним да се регулише.

Код неких дела, пак, су само властела били предвиђени као учиниоци. Одличан пример је 'затирање државе' – незаконита пленидба и пљачка од стране властелина територије која му је дата на управу: "Властѣломь и властѣличик«мь коимь «сть дало царство ми землю и градовѣ; ако се кто одь ныхь обрѣте опленивь села и людѣи и затрѣвь прѣ-з-аконь царства ми што ествь царство ми оузаконила на събороу; да моу се оузмѣ дръжава; а он'-зи што боудѣ строуль да вьсе плати оть свое коук«, и да се каже како и прѣбѣгльць."²⁶ Очигледно је да се само властелин може појавити као

²³ С. Новаковић 1898, 62.

²⁴ У Раваничком и Текелијинском-Софијском преписима је износ 12 перпера, али ту се изгледно ради о интерполацији. С. Новаковић 1898, 75-76. Свакако је појам имао исто значење и у повељама.

²⁵ С. Новаковић 1898, 75.

²⁶ Члан 142. Душановог законика; С. Новаковић 1898, 109. Призренски рукопис има

учинилац, и то правно гледано, јер је само властелину могла бити дата територија у државу. Експлицитан додатни помен властеличића није од нарочитог значаја, јер вероватно служи само да нагласи да су се и они могли наћи у овом положају, без обзира на то што су они вероватно добили територије на управу компаративно ретко.

Члан 184. регулише сличну материју, с тим што је деликт везан за примање – то јест заточење – неког лица у тамници без цареве заповести у писаном облику: "Властѣле и кѣфалие царства ми кои држе градовѣ и трговѣ; никто отъ ныхъ да не приме чѣга чловѣка оу тѣмницоу безъ кнѣге царства ми; аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми, да плати царствоу ми ·ф· перперъ."²⁷ Само су властела и кефалије (такође најчешће постављане из редова властеле²⁸) могли имати управну власт над градовима и трговима и држати тамнице у њима – тако да себри услед мешавине правних и фактичких фактора нису могли бити учиниоци овог дела.²⁹

Слично је у погледу довођења лопова и разбојника на царски двор прописао члан 173. Законика: "Властѣле и властѣличикѣ кои гредоу оу дворѣ царства ми, или грѣкъ, или нѣмѣць, или срѣбинѣ, или властѣлинѣ или инѣ кто любо, тере довѣде собомѣ гоусара или тата, да се он'-зи господарѣ каже како татѣ и гоусарѣ."³⁰ Све и да нема наглашавања да се ради о властели и примера који служе да појасне да је порекло властеле ирелевантно у погледу њихове подложности овом

суштински погрешан назив "О властѣличикѣ", док је другде он примеренији: "О властѣлѣхъ кои затирають државоу".

²⁷ С. Новаковић 1898, 142.

²⁸ Види Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 246-266.

²⁹ Члан 185, који прописује сличну норму за царске тамнице, не говори о властели, већ неутрално одређује учиниоца: "Тѣм'жде образомѣ, кто држе тѣмнице царства ми; да никога не приме ничѣга чловѣка безъ кнѣге повелѣнѣа царства ми." (С. Новаковић 1898, 142.) Не ради се ни о каквој недоследности. Напросто, 184. члан се обраћао надлежним господарима, односно управитељима тамница, што су могли бити само властела или кефалије. Наравно да се они нису лично старали о пријему у тамнице, већ су за то имали своје потчињене људе, стражаре, али они су били ти који доносе одлуке, па су самим тиме за њих и одговарали, док су поменути стражари само обављали фактички део примања затвореника, поступајући како им је господар наредио. У царским тамницама је, пак, цар лично био господар и управитељ, па се одредба очигледно обраћа директно његовим потчињенима, то јест стражарима царских тамница, који су, изгледно, морали бити обични људи, припадници себарског сталежа, јер то није била дужност достојна позива властеле. Властелин се ту могао појавити евентуално као њихов старешина или надзорник (у којем случају би ова одредба обухватила и њега), али очигледно је да дотична дужност није била резервисана за властелу, иначе би били експлицитно поменути.

³⁰ С. Новаковић 1898, 135.

пропису, било би очигледно да ово кривично дело може учинити само властелин. Јер, у овом члану се ради о властели која је имала неког посла на царском двору, појављивала се тамо службено – без обзира на то да ли је спадала у стални састав двора или не – и у оквиру своје пратње, на коју је имала право, довела са собом лопова или разбојника. Соловјев напомиње "да се властеоска пратња ("дружина") састојала од професионалних војника спремних да ратују, а да у миру штите свог господара и помажу експлоатацију сељака. У такву пратњу лако је могао да дође и неки разбојник или лопов, као извршилац воље феудалца."³¹ Себри свакако нису спадали у ужи круг дворана; но, и ако су имали неког другог легитимног разлога да се појаве на царском двору, сасвим сигурно нису на њега долазили са другим људима у некаквој службеној пратњи, у оквиру којих би могли покушати да прокријумчаре познатог лопова или разбојника.³²

Из чисто правних разлога је само властелин учинилац и престапа о којем је податке сачувао само Раковачки препис – неплаћања соћа. На први поглед може деловати чудно, јер се у погледу обавезе плаћања помиње било ко – 'сваки човек' – а у погледу санкције за неплаћање – само властелин: **"Доходькъ царскыи, сок« и наметъ и арачь, да дава въсакъ чловѣкъ – къбьль жита, половина чистаа а половина прѣпроста волѣ перперь динарми, а рокъ томоу житоу да се оусипа на Митровъ дньъ, а дроуги рокъ на**

³¹ Александар Васиљевич Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 316. Аутор на истом месту истиче и занимљивост – да "реч 'гусар' означава од XVв. у Угарској војника-коњаника, а реч 'хајдук' војника-пешака, или властеоског слугу." Није немогуће, заиста, да су и читави војни одреди састављани од регрутованих способних криминалаца, можда управо у покушају да се њихова вештина преокрене у корист државе уместо на њену штету.

³² Овде се вероватно не ради о томе да је неко из властеоске пратње, ко раније није вршио такве злочине, тек на самом двору извршио или покушао неко од ових кривичних дела, већ управо о томе да је дотично лице познати лопов или разбојник у смислу у Законнику више изложене новеле о овим кривичним делима. Колико год да би се и у првом случају дало говорити о одговорности властелина за понашање његових потчињених, њихов избор и особине (све до паралеле са римским *culpa in eligendo*), тешко је замислити да би неко покушао разбојнички напад на двору, где је свакако морало бити довољно наоружане страже да лако савлада обесног гусара. Изгледније је да би се одлучио за потајну крађу. Али, да је реч о томе, законодавац не би помињао гусаре. Затим, кривично дело је одређено као само *довођење* оваквих лица на двор, што значи да су она морала бити гусари или тати од самог доласка, а не то постати тек накнадно, у току пребивања на двору. Надаље, с обзиром на новелу о гусарима и татима и Душанов јак труд да делање ових злочинаца што ефикасније сузбије, за очекивати је да би властелин који прими једног од њих у своју службу, а тим пре се дрзне да га доведе на царски двор, свакако био веома строго кажњен. Коначно, казна за ово дело је у складу са осталим казним одредбама из поменуте новеле, где су се сви који су лоповима и разбојницима помагали, делали у договору са њима или на било који начин ометали истрагу у погледу ових дела и сами кажњавали као тати и гусари. Упореди чланове 145-147. (Види С. Новаковић 1898, 112-115.)

Рождство Христово. Ако ли сокó властелинь не да на те рокове, властелинь ть да се свеже на царскомъ двороу и да се дръжи докле плати двоинномъ."³³ Објашњење се крије у организацији живота и управе властелинства. Сви себри су дуговали цару плаћање соћа у натури или у новцу, али прикупљање пореза је обављао властелин, који је затим укупни сакупљени износ предавао владару. По Соловјеву, "властелин је само посредник између меропха и цара: он има да прикупи соће од сељака и да га преда државној благајни."³⁴

Наравно да се могло десити да себар не плати соће на време, али се држава у то није мешала. Логично је да владар не би покушавао да задире у интерна збивања на властелинству, обезбеђена управним имунитетом господара имања, а, осим тога, појединачни износ неплаћеног соћа не би био вредан трошка спровођења оваквих мера. (А да је финансијски аспект био веома значајан се види, осим уопштено из чињенице да свака држава води рачуна о сопственом фискалном интересу, из казне коју овај члан прописује за властелина. Осим обавезе плаћања сада двоструког износа дуга (која представља очекивану казну за имовинске деликте) санкција садржи и принудну меру, притвор са трајањем до тренутка исплате дуга и казне, очигледно намењену томе да обезбеди што брже испуњавање обавезе.) Према томе, властелин је могао у оквиру сопствене јурисдикције да према сопственом нахођењу одлучи на који начин ће приморати задоцнеле себре да плате соће. Све док би он на време исплатио укупан износ који је његово властелинство дуговало према броју на њему насељених људи, држава се у то није мешала. Њена пажња и санкција из члана 198. су следили тек у случају да сам властелин не плати соће у року.

Различите казне за учиниоце из различитих сталежа

Законик познаје и различите казне за разне категорије учинилаца код већег броја деликата. За бабунску реч (јеретичко, богумилско казивање³⁵) се властелину прописује новчана казна од сто перпера, док

³³ Члан 198. Душановог законика, наведено према С. Новаковић 1898, 146.

³⁴ А. В. Соловјев 1980, 332.

³⁵ Овај израз су својевремено Шафарик, Мађејовски и Новаковић, преко сличности са одговарајућим изразима мађарског, пољског и румунског језика, доводили у везу са врачањем и чаробњачким речима. Иако се претежно слаже са том етимологијом ("Морамо признати да је порекло речи *бабун* тамно; изгледа да је та стара словенска реч заиста означавала неке мађионичаре, чаробњаке: стога се она не налази само у српско-хрватском језику, него и у чешком, пољском, украјинском, румунском и мађарском језику у том или сличном значењу." А. В. Соловјев 1980, 247.), Соловјев, наводећи цитате из бројних извора (Номоканона, српских синодика из XIII, босанских записа из XIV века...) потврђује оно што је већ Новаковић наговестио – да је та реч у Србији означавала богумиле. Види С. Новаковић 1898, 198 и А. В. Соловјев 1980, 246-247.

је себра³⁶ очекивала глоба од само дванаест, али кумулативно са телесном казном – бојем штаповима.³⁷ Овде се виде оба већ примећена начела ове диференцијације: властела се изузима од телесног кажњавања које би било понижавајуће за њихову част, али се због свог економски јачег положаја кажњава већим новчаним износом, чиме се обезбеђује једнакост.

Пример који би се наизглед могао убројати у претходну категорију, само уз напомену да је заснован на фактичкој могућности припадника нижег сталежа да изврши дело, постоји у члану 111. Законика који говори о 'судијиној срамоти'. Пошто је у питању кривично дело које подразумева како употребу знатне физичке силе, тако и висок степен непоштовања према државној власти, овде Законик предвиђа различите казне за властелина или за *село* (као колективни ентитет), али не и за себра-појединца – управо због тога, што је било ако не немогуће, оно крајње неизгледно да би он могао сам извршити дотично дело: "Кто се наиде соудію осрамотивъ; ако боудѣ властѣлинь, да моу се вѣсе оузме; ако ли село, да се распѣ и плѣни."³⁸ На први поглед би се заиста могло помислити да себри нису предвиђени као учиниоци овог дела. Међутим, како се уз пажљивије читање да приметити, не ради се о томе да је себар сталешки непогодан учинилац овог дела: такво резонување не би имало логике, јер је посреди насилна радња потпуно независна од сталешке припадности, а било би и у супротности са чињеницом да је *село* као колектив предвиђено као потенцијални учинилац. Реч је, напосто, о томе што један себар, за разлику од властелина – који је, најчешће, како сам ратник, тако и има на располагању већи број других наоружаних људи под својом командом

Петар Скок наводи како је етимологија ове речи (чије значење не оспорава) непозната, али претпоставља да је она из српског прешла у друге словенске језике, где је употребљена за означавање сујеверја или чаробњаштва. Види Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga prva: A-J*, JAZU, Zagreb 1971, 83-84. Миодраг Петровић, са друге стране, има теорију да је израз *бабуни* означавао католике, те да се "бабунска реч" односила на католичку реч, изговорену од стране православаца. Види Миодраг М. Петровић, "'Бабунска реч' у Законнику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године", *Археографски прилози*, 25/2003, 143-161. Иако су неки аргументи које износи – попут тога да и Душанов законик за католичанство користи фразу *јерес латинска* – сасвим смислени, аутор ипак не успева да побије постојање богумила-дуалиста на територији Србије, што поставља као предуслов свог тумачења.

³⁶ У већини рукописа се експлицитно помиње себар, док Призренски наводи "ако ли не боудѣ властелинь", али међу овим формулацијама нема суштинске разлике. Види С. Новаковић 1898, 67.

³⁷ "Кто рече бабуун'скоу речъ; ако боудѣ властелинь да плати ·р· перперъ; ако ли не боудѣ властелинь, да плати ·ви· перперъ и да се бие стапіи." Члан 85. Душановог законика, наведено према С. Новаковић 1898, 67.

³⁸ С. Новаковић 1898, 85.

– не би могао да има силу потребну да се ово дело изврши.³⁹ Принцип примењен при кажњавању је исти као и у другим одредбама где постоје различите категорије учинилаца: казна је у оба случаја конфискација целокупне имовине, формулисана како је примерено што за појединца, што за село као колектив, које се уз пленидбу имовине још и расипало, то јест расељавало са места где се налазило. Дакле, казна је требало да учиниоце на сличан начин и подједнако тешко погоди. Не ради се о томе да се себри као сталеж не могу појавити у улози учинилаца, већ се претпоставља да би они то дело могли учинити само удруженим, заједничким снагама, па се стога ово дело за себарске учиниоце *a priori* предвиђа као колективни деликт.⁴⁰ Иако је и овај члан леп пример практичног размишљања о честим проблемима и регулисања само онога што се реално дешава у пракси (свакако присутног у великом броју одредби где се само припадници једног сталежа појављују као учиниоци), овде се ипак ради само о специфичности у погледу могућности извршења дела (а затим и кажњавања) везаној за себре, а не о диференцијацији на сталешкој основи, те се ова одредба ипак пре убраја у ову него у претходну категорију.

Када је у питању убиство – које Законик веома детаљно регулише, са доста посебних околности (не само сталешких, које су овде релевантне) од којих зависи одговорност учиниоца и санкција, и неколико квалификованих облика – праве се битне разлике у односу на статус учиниоца и жртве. Овим одредбама, због њихове комплексности и несумњивог значаја, треба посветити нарочиту пажњу.

Себар који убије властелина кажњаван је кумулативно тешком телесном казном – одсецањем обеју руку – и нимало занемарљивом новчаном казном од 300 перпера.⁴¹ Властелин који би убио себра не би

³⁹ На сличан начин би се могло претпоставити да и члан 101, који говори о најезди, као учиниоце има на уму властелу, јер себри тешко да би имали средства потребна за овакав препад: "Силе да нѣсть никоѡу ништо оу земли царства ми; ако ли кога обрѣте наезда или сила похвал'наа; они-зиѣ коны наезны бѣси да се оузѡу; половина царствоу ми, а половина оноѡу-зиѣ кога-но соу наѡхалиѣ." С. Новаковић 1898, 77-78.

⁴⁰ "Да један властелин, једна врста владаоца на своме властелинству, држи се охоло према државном судији те га осрамоти, то је могуће, али да се на исто одважи један сељак, то скоро сасвим није могуће те не ваља ни да се предвиђа. Међутим цело село, гомила истих сељака, може да у извесним приликама изађе из обичне покорности према власти, о чему је социјална стварност Душановог доба сигурно пружала довољно емпиричког материјала," наводи Т. Тарановски, 453. Соловјев види везу овог члана са 107. чланом, који регулише одбој: "Кто се наиде отбивъ судина сокал'ника, или пристава, да се плѣни, и да ѡу се вѣсе оузѡмѣ што има." (С. Новаковић 1898, 82.) Соловјев и овде (без детаљног образложења, али вероватно због заједничког помена пленидбе и одузимања имовине) закључује да су предвиђени учиниоци само властелин и, изузетно, село. Види А. В. Соловјев 1980, 264 и 268.

⁴¹ Натурални еквивалент ове казне би био 18600 килограма – дакле, преко 18 тона –

био подвргнут телесној казни, али би плаћао више него троструко већи износ новчане казне – хиљаду перпера.⁴² Овде је реч о истовременом узимању у обзир положаја учиниоца и жртве – тачније, о убиству припадника другог staleжа. Соловјев истиче, узимајући као референтну санкцију ранију обичајноправну вражду од 500 перпера, како "док с једне стране Душанов законик нарочито строго кажњава убиство феудалца које изврши себар, с друге стране, бори се против насилничке властеле, те поштрава казне властелину који би убио себра", те одатле закључује да је "Душанов законик правичнији него други сталешки законици онога доба", наводећи примере из Литавског статута где је казна за убиство сељака безусловно и драстично мања.⁴³ Тај резон је квалитетан, али пати од извесне мањкавости и није доведен до свог логичког краја. Са једне стране, Соловјев пореди одредбе Законика који узима у обзир истовремено положај учиниоца и жртве са Литавским статутом који посматра само статус жртве: јасно је да такав поступак није потпуно умесан, јер се одредбе руководе различитим резонем. Са друге стране, он пропушта да примени системско тумачење и погледа ову одредбу у светлу других прописа Душановог законика о убиству. Јер, после читања ове одредбе се логично намеће питање – а која казна се примењивала у случају да себар убије другог себра, или властелин властелина? На њега одговор даје ранији члан 87. Законика: **"Кто нѣсть дошьль нахвалицомь по силѣ терѣ « оучинилъ оубиство, да плати ·т· перперь; ако ли боудѣ пришьль нахвалицомь, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу."**⁴⁴ Општеприхваћено тумачење је да се овај члан примењивао

жита. Поређења ради, без претензија на тачност, то се може превести у модерне бројке. Са данашњом откупном ценом жита од око 20 дин/кг (види <http://www.poljopartner.rs/VestDetaljno.aspx?id=24327&grupa=1, 03.09.2012.>) , ова глоба би значила да сељак мора да плати преко 370000 динара, тј. око три и по хиљаде евра. То само по себи никако није мали износ за сељачко домаћинство – а томе треба додати чињеницу да су пољопривредни приноси у средњем веку, с обзиром на технике обраде земље, били знатно мањи и захтевали много више улагања него данас, из чега произлази да је средњовековном земљораднику било много теже (или, другачије речено, требало много више времена) да заради и уштеди овај износ. Из ових и других аргумената се закључује да су глобе у средњовековној Србији наплаћиване од целе 'куће', то јест породице (великог задружног домаћинства), а не од појединца. Види Љубомирка Кркљуш, "Колективна одговорност у Душановом законнику", *Душанов законик – 650 година од његовог доношења*, Бања Лука 2000, 150, о чему је већ било речи у Нина Кршљанин, "Колективна одговорност у Душановом законнику", *Правни живот*, 10/2011, том 2, 416-417.

⁴² "Ако оубіе властѣлинь себра оу градоу или оу жоупѣ, или оу катоуноу, да плати тысоуштоу перперь; ако ли себрь властѣлина оубіе; да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу; и да плати ·т· перперь." Члан 94. Душановог законика; наведено према С. Новаковић 1898, 73.

⁴³ А. В. Соловјев 1980, 254.

⁴⁴ С. Новаковић 1898, 68. Занимљиво је што Соловјев сматра да се у случају умишљајног убиства *кумулятивно* са прописаном казном одсецања руку примењивала "или вражда од 500 перпера (по српском праву), или потпуна конфискација имовине

само када се не може применити 94: на убиство унутар истог сталежа. То значи да је Законик код овако тешког и опасног кривичног дела обраћао пажњу на степен кривице учиниоца⁴⁵, али је већи значај од тога придавао одржавању мира међу властелом и себрима, то јест сталешких односа без тензије – тако да је норма о међусталешком убиству имала примат над оном која узима у обзир степен кривице.⁴⁶ Тумачити ове две одредбе одвојено је недопустиво, јер би то била претерана симплификација и изоставили би се многи фактори који су веома битни за њихово разумевање.

Самим тим, може се закључити да Законик није различито вредновао живот себра и властелина као такав, нити сматрао да себре *a priori* треба теже кажњавати за убиство него властелу, јер статус учиниоца или жртве сами по себи не утичу на начин кажњавања, већ се посматрају кумулативно. И себар и властелин носе исту казну ако убију припадника сопственог сталежа – тек се за убиство ван сталешких граница примењује строжа казна. За себра који убије властелина је конструисана једноставно: заједничком применом казне за умишљајно и нехатно убиство унутар истог сталежа. Нема сумње да је ово поштравање требало да застраши себре, како би добро размислили пре него што дигну руку на своје господаре и заштитнике.

Вреди приметити да казна коју властелин сноси уколико убије себра *није* безусловно блажа него ако убије другог властелина, иако би се то дало помислити. Код умишљајног убиства ово јесте посредни: убиство другог властелина је сматрано довољно тешким злочином да би властелин био подвргнут тешкој телесној казни сакаћења, док би у случају умишљајног убиства себра прошао само са новчаном казном. Додуше, вреди приметити да ни та глоба није нимало блага: плаћање износа од хиљаду перпера је и крупној властели морао бити осетан материјални губитак; новчана казна овако високог износа се у Законнику појављује у још само једном случају – за поротнике који се криво

'расап' (по византијском праву)." А. В. Соловјев 1980, 249. Ова тврдња је сувише смела, а приде заснована на претпоставци да помен нахвалице у овом члану упућује само на властелу, што се такође не би могло прихватити без конкретних доказа.

⁴⁵ Што показује за средњовековне појмове висок степен развоја правне свести.

⁴⁶ Другачије тумачење, у крајњој линији, није могуће. Јер, ако би се узело да одредба о степену кривице има примат, онда норма која регулише убиство између сталежа никада не би дошла на ред, будући да код сваког убиства мора постојати било умишљај, било нехат. Модерним оком гледано, могло би се конструисати да се међусталешка одредба примењује тек ако се у конкретном случају степен кривице не може поуздано утврдити, али то је како очигледно вештачка и контекстуално непримерена хипотеза, тако и ситуација која (у том хипотетичком случају) поново отвара проблем кажњавања убиства унутар истог сталежа без утврђене кривице, тако да се не би могла прихватити.

закуну.⁴⁷ Наравно, никакав новчани губитак се не може мерити са трајним сакаћењем, тако да је ова казна ипак несумњиво лакша. Међутим, ако се ради о нехатном убиству, ствар је другачија: ненамерно убиство свог садруга по сталежу ће властелина коштати само три стотине перпера, а себра – чак хиљаду. Не може се мислити да је ово пропуст који законодавац није узео у обзир, нити да му је било сувише компликовано да и у случајевима убиства између сталежа пропише засебне казне за умишљај и нехат. Само се један закључак може извући – очување мирних и добрих односа између сталежа је сматрано важнијим, јер је њихово нарушавање вукло за собом теже последице по државу и друштво. Властелин који намерно дигне руку на другог властелина је можда у очима законодавца чинио тежи злочин него ако би то учинио себру – јер је властела требало да једни друге посматрају не само као припаднике повлашћеног сталежа, већ и као владаре ратнике и своје садруге у борби, тако да би овакво убиство представљало својеврсно намерно оштећење цареве војне силе, што се граничи са издајом, а свакако и личан чин издајства против сопствених сабораца. Али ако би властелин тако нешто учинио без намере да убије, онда би његов злочин био блажи од убиства себра, *било оно умишљајно или нехатно*. Јер, у случају нехатног убиства другог властелина поменути елемент издаје нестаје, и главне последице злочина погађају само жртву и њену породицу. Убиство себра од стране властелина, умишљајно или не, представља злочин који је морао изазвати немир, страх и осуду међу зависним становништвом, јер је онај ко је требало да буде заштитник и беневољентан господар одузео живот ономе ко се уздао у његову заштиту. А то је могло довести до заоштравања класних односа – од стварања атмосфере неповерења и антипатије, па све до отворене побуне. То је, а не оцена вредности живота појединачног себра, оно што је довело до оваквог кажњавања. Може се у светлу овог тумачења поново размотрити убиство извршено од стране себра. Ако би он убио властелина, то би носило са собом сличне последице у виду заоштравања међусталешких, додатно појачане чињеницом да је убијен припадник владајућег сталежа, да је штићеник дигао руку на заштитника. Са друге стране, у случају где су и учинилац и жртва себри није могло бити елемента издаје који је постојао код убиства међу властелом, јер себре као сталеж није везивао никакав виши заједнички циљ, за разлику од властеле, повезане обавезом војне службе и

⁴⁷ Види члан 154. Законика у С. Новаковић 1898, 120-121.

верности према владару.⁴⁸ Стога се убиство властелина од стране себра сматрало тежим преступом од убиства другог себра, без обзира на степен кривице.⁴⁹

Могло би се, дакле, закључити да је Законик код овог кривичног дела раније назоре о адекватности кажњавања себара и властеле узео само као оквирни узор, унутар којег су увођени новитети и спровођена комплекснија вредновања која нису била својствена старијем праву. Иако основни дух није измењен, акценат је ипак бачен на нешто чему у повељама – што због степена правног развоја, што због фокуса тематике који произлази из њихове правне природе – није било места.

Душанов законик баца акценат на сталешку разлику учиниоца и жртве код још само два кривична дела – силовања и увреде части. Код силовања, будући да нема диференцијације у погледу кривице⁵⁰, Законик јасно предвиђа да у случају силовања припаднице истог (сопственог) сталежа и властелина, и себра очекује одсецање обеју руку и носа. Ако би себар силовао владуку (властелинку), био би осуђен на смрт, и то на срамotan начин – вешањем.⁵¹ За обрнут случај – силовање

⁴⁸ Несумњиво је да је себре који су живели у истом месту могла повезивати реална блискост заснована на међусобном познавању, заједничком раду и добросуседским односима. Али, овде се не ради о томе. На тај исти начин је и један властелин могао бити близак другом – тако што су се заједно борили, потицали из породица које су биле у добрим односима или напосто дружили – али Законик свакако није могао при прописивању казне узимати у обзир личне односе убице и жртве. Суштина резона је у томе што је властелу међусобно спајала веза верности свом владару и сизерену, војне обавезе коју му дугују и обавезног поверења између ратника који се боре за исти циљ, чак и ако се у конкретном случају ради о појединцима који се никада нису видели. Међу себрима, због разнородности самог сталежа и одсуства заједничког вишег циља, по природи ствари није могло бити овакве идејне и духовне везе, нити апстрактне обавезе верности коју је она подразумевала.

⁴⁹ Вреди поменути да очување сталешког мира није једина вредност коју Законик претпоставља степену кривице. Код квалификованих облика убиства – убиства свештеног лица или члана ближе породице – учиниоца је очекивала смртна казна без обзира на постојање умишљаја. (Види чл. 95. и 96. Законика у С. Новаковић 1898, 74-75.) Као и у горњем случају, очигледно је разлог то што су се вредности због чије заштите је ово кривично дело прописано – вредности *осим* људског живота, оне које формирају посебан облик кривичног дела – цениле тако високо да ни одсуство директне намере да се жртви одузме живот није сматрано за довољан разлог да се учиниоцу ублажи казна.

⁵⁰ Ово је нормално и не представља никакав доказ слабијег степена развоја ове регулативе. Питање могућности извршења кривичног дела силовања из нехата је представљало контроверзу чак и у модерном праву. Очекивати да средњовековни закон предвиди ту могућност би било бесмислено – слично као и да се од њега очекује да регулише могућност силовања мушкарца од стране жене.

⁵¹ "И кои властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да мою се обѣ роуке отсѣкоу, и носѣ оуреже; ако ли себѣрь оузме по силѣ владыкоу, да се обѣси; ако ли свою друоугоу оузмѣ по силѣ, да мою се обѣ роуке отсѣкоу, и носѣ оуреже." Члан 53. Душановог законика, наведено према С.

себарке од стране властелина – Законик није предвидео санкцију, што је навело Михаљчића на закључак да овај облик сексуалног насиља у Душаново време није био кажњив.⁵² Међутим, још је Соловјев доказао да је у овом случају примењивана казна прописана у Скраћеној Синтагми – одсецање носа и конфискација трећине имовине⁵³ – што представља и једино валидно системско тумачење.⁵⁴ Иако се не ради о томе да се част жене властеоског сталежа апсолутно вреднује више него оне из себарског (јер онда ни за припаднике њихових сталежа не би биле исте казне), већ се казна мења само у случају прекорачења сталешке границе, овде је – за разлику од убиства – властела јасно привилегована. Очигледно је сматрано да је себар оваквим чином према жени властеоског сталежа наносио њеној племићкој части екстремну увреду, тако неопростиву да се мора казнити смрћу.⁵⁵ У обрнутом случају, колико год да се не може говорити о схватању да је властелин имао право да злоставља себи потчињене жене – јер тада ни казна из Синтагме не би постојала – ипак је очито да се због чињенице да је жртва испод њега по положају, а самим тим и по части, овај преступ није сматрао довољно тешким да се направи изузетак од уобичајеног правила и властелин буде телесно кажњен. Ипак, сам злочин је, чак и кад није било додатне димензије увреде сталешке части, био веома срамотан, па ни властелин није могао умаћи казни одсецања носа. Иако она такође представља сакаћење, очигледно је да није требало да учиниоца начини инвалидом, будући да није нарочито

Новаковић 1898, 46. Неки аутори, попут Радојчића, су сматрали да се овде ради о отмици, али је то мишљење слабије заступљено у науци. Види Никола Радојчић (изд.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд, 1960, 104.

⁵² Види Раде Михаљчић, "Метода *ex silentio*", *Сабрана дела, књига V: Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 66-67.

⁵³ Види А. В. Соловјев 1980, 218.

⁵⁴ Ако се прихвата сада већ опште уважено становиште да су Скраћена Синтагма и такозвани Закон цара Јустинијана компилације које су заједно са Закоником чиниле саставне делове законодавства цара Душана, намењене да се заједно користе у српском царству, мора се прихватити и да је њихова садржина била при редакцији колико-толико усклађена. Ако су редактори Синтагме задржали одредбу свог изворника о казни за силовање, намеравали су да се она користи. Да је требало да ово дело буде потпуно другачије регулисано Душановим закоником, дотична одредба је могла бити избачена при скраћивању Синтагме. А пошто Законик заправо регулише два, односно три (ако се два облика силовања у оквиру истог сталежа броје одвојено) експлицитно одређена *посебна* случаја силовања (колико год да они заједно обухватају око три четвртине материје), онда је једино логично да се општа одредба садржана у Синтагми примењује на преостали случај за који нема посебне регулативе – силовање себарке од стране властелина. Овомишљење заступа и Соловјев, тврдећи да се тумачење по којем је злочин остајао некажњен не може прихватити. А. В. Соловјев 1980, 217-218.

⁵⁵ О значају овог дела у Србији Душановог времена сведочи и чињеница да је једино силовање жене властеоског сталежа од свих облика овог кривичног дела по члану 192. убројано у царске дугове.

утицала на његову способност за рад и живот, већ пре свега да га жигосе као учиниоца нечасног дела, што је силовање пре свега било.⁵⁶

Конечно, ова врста диференцијације се појављује и у члану 50, код дела које модерни истраживачи обично називају увредом, а чије биће Законик одређује као псовање и срамоћење: "Властѣлинь кои оп'соу« и осрамоти властѣличикѳ, да плати ·р· перперь; и властѣличикъ ако оп'соу« властѣлина, да плати ·р· перперь и да се бие стапиі."⁵⁷ Ово дело је двоструко специфично у односу на горе поменута. Прво, диференцијација се прави између вишег и нижег слоја припадника *истог* сталежа; то је, притом, једино место у Законнику где се прави разлика између властеличића и остатка властеле. Не може се не повући паралела са одредбама Жичке повеље, где су војници – који су највероватније били исти слој који се у Душаново време назива властеличићима – били засебна категорија за кажњавање, одвојена од себара, али и од властеле. Ипак, постоји и разлика: властеличићи, односно војници, у Жичкој повељи су кажњавани истом врстом казне као и властела, а различитом од себара⁵⁸, али у нижем износу, очигледно због свог лошијег економског положаја. Овде је, пак, посредни исти новчани износ глобе, с тим што властеличићи уз дотичну казну трпе још и количински неодређено телесно кажњавање штаповима.

Наставак ове тематике доноси члан 55, који уводи у једначину и себре. "И ако себрь оп'соу« властѣлина, да плати ·р· перперь и да се осмоуди; ако ли властелинь или властеличикъ оп'соу« себра, да плати ·р· перперь."⁵⁹ У Атонском препису овај члан изгледа, по Новаковићу, "са свим другојачије", али заправо је реч о обрнутој формулацији, без суштинске измене у значењу: "И ако властелинь или властеличикъ опсоуе себра, да плати ·р· перперь; ако ли себрь опсоуе властелина или властеличикѳ, да плати ·р· перперь и да се осмоуди."⁶⁰ Једина додатна информација коју овај препис даје јесте потврда онога што се и по Призренском могло претпоставити, али је овде експлицитно казано – да

⁵⁶ Могло би се поставити питање и да ли се неки од наведених принципа појављује у погледу кривичног дела блуда властелинке са својим човеком – очигледно, себром. "Ако ли владыка блоудь оучини съ своимъ чловѣкомъ, да имь се обѣма роукѣ отсѣкоу и нось оуреже," прописује 54. члан Законика. (С. Новаковић 1898, 46.) Ово је, ипак, специфичан случај, где се и властела, и себри кажњавају за дотично дело, обоје као учиниоци, али рестриктивно у погледу пола. У питању је спрега питања сталешке и женске части, разрешење којег доводи до закључка да – за разлику од силовања, где је већ објашњено како се попуњавала привидна празнина – обрнути случај заиста није био кажњив.

⁵⁷ С. Новаковић 1898, 43-44.

⁵⁸ Властела и војници су плаћали глобе у коњима, а себри у воловима.

⁵⁹ С. Новаковић 1898, 47.

⁶⁰ *Ibid.*

се властеличићи убрајају у властелу, то јест исто третирају у случају да себар њих увреди. Дакле, увреда властелина (или властеличића) према себру је кажњавана на исти начин као и увреда властелина према властеличићу⁶¹, али једнакост није важила у другом правцу. Властеличић који увреди властелина је, ипак, кажњаван блаже него себар. Можда је свака телесна казна за властелу била срамотна, али смуђење (које се, уосталом, по свим постојећим подацима примењивало само на себре) је то било у далеко већој мери, будући да је осим nanoшења бола још и жигосало кажњеника, којем спаљена коса и брада не би могла поново израсти.

Новчани део казне је у свим сталешким комбинацијама исти. Ово је на први поглед необично, јер се већ видело да и повеље и Законик праве разлику у погледу оптерећења различитих сталежа. Могуће је да казна потиче из обичајног права, из периода када оваква диференцијација није била правило, а част је довољно високо вреднована да је дело заслуживало тако висок износ казне. Могуће је, истина, и да је норма новијег порекла, али да је због схватања о великом значају личне части овај високи износ прописан за све сталеже, док је сматрано да се поштравање казне у случају увреде властеле довољно обезбеђује додатним телесним казнама.

Вреди обратити пажњу и на другу специфичност ових норми: оне регулишу само случајеве где постоји сталешка разлика између учиниоца и жртве, али не и случај када су они из истог сталежа. То је додатни аргумент у прилог схватања, да је у ранијем праву (највероватније обичајном – које је и после Законика наставило да важи тамо где му није противуречило) већ постојала норма која је регулисала овакав облик увреде. Да се претпоставити да је себар био теже кажњаван за увреду властелина него други властелин, али очито унутар самог властеоског сталежа није било диференцијације. Законик је, дакле, желео да истакне већи значај части и угледа 'правог' властелина (велике и мале властеле) у односу на част властеличића, прописавши у случају разлике у положају за властеличића казну која је не само тежа, већ укључује и елемент телесног кажњавања, од којег је властела у целини обично изузимана – док је властелин исто кажњаван за псовање властеличића или себра. Као да се властеличићи желе подсетити да у поређењу са вишим слојевима они ипак не могу уживати привилегије које имају када се разлика прави само у односу на себре. Додатан аргумент у правцу овог тумачења се добија ако се повуче паралела

⁶¹ Тарановски сматра да се у овоме види "правац социјалне политике Душанове, као и правичност законодавчева према 'малим људима' (чл. 70), којима је принципијелно била обећана иста заштита, као и великим." Т. Тарановски 1996, 452.

између овог члана и више поменутог 85, који регулише бабунску реч. Структура ова два члана је такоређи истоветна: властелин се за одређено дело кажњава новчаном глобом у одређеном износу, док се други учинилац, по положају испод њега, кажњава истоврсном глобом, али кумулативно са телесном казном батинања. У случају властеличића и увреде је износ глобе можда исти, али то је зато што је код овог дела исти за све сталеже. Очигледно је да кумулативна телесна казна у оба случаја служи истој сврси – додатном кажњавању оног лица које положај, барем компаративно, не штити од ове врсте санкције.⁶²

Такође је могуће (пошто је новчани део казне у оба прописана случаја исти) да обичајноправна казна за увреду унутар властеоског сталежа и јесте износила сто перпера, али да је постојала засебна, данас непозната, нижа казна за увреду између себара. Онда чак не би ни било нелогично што се напомиње да властелин за увреду властеличића плаћа већ познату казну – јер је могуће да се хтело нагласити да тада казна остаје иста, за разлику од случаја где властеличић увреди властелина, у којем је поштрена. Тиме се не би толико ниподаштавала част властеличића – јер би властелин морао да плати за увреду властеличића колико и за увреду властелина – већ би се само подвлачили значај и вредност части виших слојева властеле, за чију увреду би властеличић морао отрпети додатну болну, а тим пре понижавајућу казну. Плаћање истог износа од сто перпера, пак, у случају увреде себра од стране властелина (или властеличића), би заправо представљало поштравање казне зарад заштите међусталешких односа, али без елемената који би унизили част властеле, слично као и код убиства. Ипак, све је ово само хипотеза, која при тренутном стању познате изворне грађе не може бити потврђена. Одсуство сталешког карактера новчаног дела санкције се види и у члану 95, који за увреду свештеника прописује исту глобу – 100 перпера.⁶³ То би могло навести на закључак да је обичајноправна санкција у свим случајевима износила 100 перпера (што је мање

⁶² Соловјев, у складу са својим схватањем статуса и порекла војника/властеличића, нуди другачије тумачење: "Сматрамо да је то у вези са чињеницом да су у властеличиће могли улазити и слободни сељаци који врше војну службу и тиме се издвајају из редова обичних себара. Такви су били, на пример, Паштровићи, којима су Млеци 1423. г. признали право племства, иако су то били слободни сељаци с обавезом вршења војне службе." А. В. Соловјев 1980, 215-216. Ово није лако прихватити. Да су властеличићи били, бар делимично, толико ближи себарском сталежу колико он имплицира, да ли би и износ новчаног дела казне остао исти као за властелу? Осим тога, пример Паштровића се не може прихватити као валидан доказ, јер се односи на наредни век (наравно, то само по себи не би морало ништа значити, али прелаз из XIV у XV век је на овим просторима протекао доста преломно) и другу државу, чије је право засновано на суштински другачијим начелима.

⁶³ С. Новаковић 1898, 74.

вероватно⁶⁴), или да је ово кривично дело у потпуности законски новитет, те да је псовање и вређање раније било само друштвено неприхватљиво, али да није уз јавну осуду повлачило и кривичну санкцију.⁶⁵ Али, какав год да је претходни развој овог кривичног дела, сталешка диференцијација у оквиру његове регулативе у Законнику је очигледна.

Коначно, вреди поменути један члан у којем се разлика наизглед прави само у односу на статус жртве. У питању је деликт који модерни истраживачи називају увредом делом, будући да се чини чупањем косе и браде, које су за средњовековног човека биле симбол угледа. За разлику од већ помињане мехоскубине, код које је реч о међусобном чупању себара, па ни казна није нарочито оштра, овде се ради о једностраном чупању браде: **"Кто се обрће искоубь брадоу властѣлиноу или доброу чловѣкоу; да се томоу-зи обѣ роуцѣ отсѣкоу."**⁶⁶ Тарановски сматра да фраза *добар човек* означава угледног човека који не спада у властеоски сталеж, себра на добром гласу⁶⁷, док Соловјев овај појам шири и на "грађанина, градског или сеоског попа, а и неке врсте сељака – најпре оне сеоске 'кнезове, премићуре, престојнике', који посредују између феудалног господара и потчињених себара, па и утицајне себре, економски јаче, који обично фунгирају као сведоци и поротници."⁶⁸ За ово нема јасних доказа, али је објашњење логично и једноставно, па се може прихватити у недостатку бољег. Дакле, док је код основног облика мехоскубине новчана казна била довољна за увреду коју је себар нанео себру, у случају када би на овај начин угрозио част властелина или угледног човека из себарског сталежа, тежина увреде је била толика да је за њу пређено казном сакаћења, и то истом којом се кажњавало и умишљајно убиство! Треба имати на уму и да је код класичне мехоскубине дело тако формулисано да су оба учесника

⁶⁴ Тај износ би био превисок за деликт ове врсте међу себрима – јер нити се њиховој части придавао толики значај да би њена повреда заслужила овакву казну, нити је логично да би се овако тешка казна, за себра изузетно висока, формирала сама од себе и примењивала на нижи слој становништва.

⁶⁵ Тарановски, наводећи више поменути пример казне за псовање свештеног лица, из њеног истог новчаног износа закључује "да није се законодавац бринуо, да се увреда части свештеног лица поштрено казни, него да се уопште казни. Пошто је требало, да се за то побрине, вероватно није псовање било уопште кажњиво. Вероватно је изазивало само ванправну реакцију, која је спадала у област нарави. Можда тек Душаново законодавство уводи казнену заштиту против псовања за свештена лица, као што се служи и казним средствима да очисти од псовања међу сталешке односе." Т. Тарановски 1996, 452-453.

⁶⁶ С. Новаковић 1898, 75.

⁶⁷ Т. Тарановски 1996, 375, 450-451

⁶⁸ А. В. Соловјев 1980, 256.

истовремено и учиниоци, и жртве, то јест да је сваком од њих његова жртва већ узвратила истом врстом зла коју је и он њој нанео, па је могуће да је казна баш зато релативно блага. Али то не значи да је овај елемент учешћа жртве довољан да оправда толико строгу казну у другом случају: напротив, то је могао бити само додатни и релативно мали фактор, док је основни чинилац била тежина увреде, односно вредност заштитног објекта – властеоске части и части још увек недовољно јасно објашњених 'добрих људи'.

Реч је, притом, о облику дела квалификованом само статусом жртве, док учинилац може бити било ко. Тарановски према овоме има резерве, али не налази боље тумачење. "Тешко је ипак претпоставити, да ако би угледном себру ишчупао браду властелин, да би онда био кажњен одсецањем руку (уп. чл. 94). Немамо података о томе, како се чл. 97. примењивао у пракси, нити знамо за ондашње живо обичајно право, на које се Законик редовно обзира, те нисмо у стању решити сумње, које чл. 97. изазива," пише он.⁶⁹ Соловјев одбацује те резерве и закључује да је веома значајно "што Душанов законик напушта у том члану строго сталешко гледиште и изједначује извесне категорије грађана и сељака са властелом."⁷⁰

ЗАКЉУЧАК

Може се закључити да Душанов законик преузима из повеља различито третирање припадника властеоског и себарског сталежа у сфери кривичног права. За обе категорије извора је карактеристичан приступ ограничавања потенцијалног круга учинилаца кривичног дела на једну или више сталешких категорија не само онда када су припадници изостављених сталежа заиста у правној или фактичкој немогућности да дело изврше, него и онда када би појављивање учинилаца из тих категорија било мало вероватно или тешко изводљиво. Другим речима, доследно се примењује и другде присутна пракса да се нормира само оно што представља опште правило, а не и изузетак, чиме се сужава круг потенцијалних учинилаца.

Надаље, Законик код неких дела која могу учинити припадници различитих сталежа прописује за њих различите казне. Без обзира на то што се дела за која је то случај у Законнику и она код којих таква регулатива постоји у очуваним повељама не поклапају, јасно се види да је преузето нешто што је много значајније од нормирања појединих деликата и њихових санкција, а то је *принцип* различитог третирања

⁶⁹ Т. Тарановски 1996, 375.

⁷⁰ А. В. Соловјев 1980, 256.

властеле и себара. И у повељама и у Законику постоје трагови опште тенденције да властела сноси теже имовинске казне, али да се начелно изузима од телесног кажњавања. Логику није тешко увидети – част вишег сталежа би била повређена применом телесних казни, али зато економска моћ властеле дозвољава да се од њих за исто дело наплати виши износ казне него од себара.⁷¹ Овим се остварује и принцип правичности: јер, да су износи казни били исти, оне не би подједнако тешко погађале учиниоце из различитих сталежа. Казна која би била примерена за себра властелину не би представљала нарочит издатак, па би самим тиме и сврха казне била изиграна, јер учиниоцу не би било нането зло у сразмери са преступом. Казну која би адекватно погодила властелина себар можда не би ни био у стању да плати, или би га њена исплата свела на просјачки штап – што би било сувише оштро у поређењу са тежином дела, па ни та казна не би остварила свој прави циљ. Једини изузетак је кривично дело псовања (увреде речима), које прописује разлику у погледу врсте и уопште примењивости телесних казни на учиниоце, али све кажњава истим новчаним износом. Ово нема приметног основа у очуваним повељама, тако да су извори тих одредби непознати, и може се само претпоставити да се она бар делом заснива на старијем обичајном праву.

Законик, ипак, за најтеже злочине подвргава и властелу телесним казнама. С обзиром на расположиво стање у изворима – где већина сачуваних повеља не садржи податке о кажњавању најтежих дела – није лако рећи да ли је и ту посредни преузимање ранијег права или иновација. Ипак, пошто су оштрије телесне казне – пре свега казне сакаћења – заједно са широм применом смртне казне ушле у српско право из ромејског, и то у највећем броју баш кроз Душанову кодификацију, може се претпоставити да је у питању новина коју уводи Законик. Додуше, то не значи да се он у потпуности одриче старог начела. Истина је да је преузимање нових врста телесних казни из ромејског права и ширење круга дела за која су оне прописане имало за последицу да и властела буде подвргнута овој врсти казни; али ипак се примећује да Законик то чини рестриктивно, само за најтежа дела, те да се властела телесно кажњава можда чешће него раније, али опет далеко ређе него себри. Дакле, ради се о синтези старог и новог начела: схватања да властелу због положаја и угледа не треба телесно кажњавати и принципа по којем за тежа дела телесне казне треба у сваком случају применити. Што се тиче других облика разликовања

⁷¹ Занимљиво је и питање фискалног интереса државе у погледу прикупљања глоба. У којој мери су оне представљале значајну ставку у тадашњим финансијама, на коју се рачунало за исплату зарада чиновницима – и да ли је такав систем формиран тек у Душаново време, или још за владавине његових претходника? Посреди је значајна тема која може бити предмет засебног истраживања.

казне за различите сталеже – конкретно, различитих врста натуралних глоба у зависности од статуса учиниоца, присутних у Жичкој повељи – у том погледу нема рецепције старог права, јер Законик у великој већини случајева своди глобе само на новчане, у складу са привредним развојем и све већим бројем робноновчаних трансакција.

Колико год да постоји утицај ранијег права, приметно је да Законик уводи још једну значајну новину: различито градирање казне у зависности од сталешког положаја и учиниоца и жртве истовремено, то јест од тога да ли припадају истом сталежу. Овде се обраћа пажња и на част вишег сталежа и импликације које носи њено вређање од стране припадника нижег, али и на сталешке односе на глобалном плану и последице које у њиховој стабилности може изазвати међусталешки злочин. А тај приступ показује социјално-правне финесе које у корпусу правне грађе повеља нису присутне.⁷² Ипак, овај принцип очигледно није преузет ни из ромејског казног права, јер оно не прави никакву сталешку диференцијацију. Сходно томе, мора се закључити да је у питању синтеза правила из нових и старих узора. Иако на први поглед модерном правнику не би деловала нарочито развијено, она заправо представља веома квалитетно и пажљиво изведен баланс између два значајна принципа. Први је принцип одређивања тежине (врсте и обима) казне у складу са значајем заштитног објекта, који обезбеђује да се учиниоцу тежег дела изрекне адекватно строжа казна.⁷³ Други је принцип правичности, који осигурава да за исто дело сваки учинилац добије казну која ће га исто погодити, тако што прави разлику у казнама аналогну разлици међу припадницима властeosког и себарског сталежа.

⁷² Ово се не може тврдити са потпуном сигурношћу, будући да сачуване повеље нису често нити детаљно регулисале материју где би се могао бацити акценат на односе између сталежа, нарочито у области казног права. Ипак, вероватно ни оне повеље које нису сачуване, из више разматраних разлога, нису садржале овакву регулативу. Могуће је, додуше, да принцип није потпуно нов, већ да су неки његови зачеци постојали у обичајном праву, али логично је да је неписано право могло отелотворити само основну идеју, а не и развити је са свим финесима које постоје у Законнику.

⁷³ Могло би се рећи да се овај принцип подразумева у сваком казном праву, али овде се он жели подвући како би се нагласило да је примењен и код оних кривичних дела где данашњи човек не би лако увидео разлику у значају заштитног објекта – као, рецимо, код међусталешког убиства – али са средњовековне тачке гледишта она итекако постоји.

ИЗВОРИ

1. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик (изд.), *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника: Књига I, 1186-1321*, Београд 2011.
2. Стојан Новаковић (изд.), *Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354*, Београд 1898.

ЛИТЕРАТУРА

Милош Благојевић, Државна управа у српским средњовековним земљама, Београд 2001.

Милош Благојевић, "Соће – основни порез средњовековне Србије: Једна перпера или кабао жита", *Глас Српске академије наука и уметности СССХС, Одељење историјских наука*, књига 11/2001, 1-44.

Милош Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд 2004.

Љубомирка Кркљуш, "Колективна одговорност у Душановом законнику", *аушанов законик – 650 година од његовог доношења*, Бања Лука 2000, 143-151.

Нина Кршљанин, "Колективна одговорност у Душановом законнику", *Правни живот*, 10/2011, том 2, 413-428.

Раде Михаљчић, "Метода ex silentio", *Сабрана дела*, књига V: Изворна вредност старе српске грађе, Београд 2001, 65-67.

Миодраг М. Петровић, "'Бабунска реч' у Законнику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године", *Археографски прилози*, 25/2003, 143-161.

Никола Радојчић (изд.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд, 1960.

Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књига прва: А-Ј, ЈАЗУ, Zagreb 1971.

Александар Васиљевич Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980.

Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996.

Сима Ћирковић, Раде Михаљчић (прир.), *Лексикон српског Средњег века*, Београд 1999.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. <http://www.poljopartner.rs/VestDetaljno.aspx?id=24327&grupa=1>, 03.09.2012.

Nina Kršljanin

**CLASS INEQUALITY IN THE PENAL LAW OF
DUŠAN'S CODE**

Differences in punishment of members of different classes are a frequent occurrence in the penal law of many mediaeval countries, including Serbia under Nemanjić rule. The paper analyses this phenomenon in Dušan's Code and the preceding charters and attempts to determine the basic principles of this differentiation. Despite stereotypes, they cannot be summed up as laxer treatment of the higher and stricter punishment for the lower classes. Firstly, in the cases of some crimes only members of certain classes are prescribed as offenders – be it due to legal or factual impossibility, or the likelihood of a member of a certain class to commit such a crime. As for those crimes that could be committed by all classes, it is shown on the examples of several crimes (abandoning one's spouse, murder, rape, insult by word or action...) that the nobility (vlastela) was indeed generally protected from those penalties that were considered shameful, but it also paid larger fines levied on property, so that fines would affect all offenders equally. Finally, in cases of crimes where the perpetrator and the victim were from different classes, Dušan's Code is greatly concerned with determining the penalty with regards to the significance of the protective object, particularly to class honour and the need to preserve peaceful relations between classes.

Key words: *classes; Dušan's code, inequality, penal, Serbia*